

Трибуна молодого ученого

УДК 343.224.1

Андреев О. О.

УРАХУВАННЯ СПЕЦИФІКИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ)

Застосування методів, прийомів і засобів криміналістики, насамперед, орієнтовано на реалізацію функції досудового слідства, на вирішення завдань доказування у кримінальній справі. Використовуючи розроблені криміналістикою рекомендації при вирішенні процесуальних завдань, слідчий прагне до того, щоб „певним чином упорядкувати свою діяльність, перевести її в розумне, раціональне, методично доцільне русло” [1, с. 118]. Досягнення максимально успішних результатів роботи з проведення розслідування нерозривно пов'язане з питаннями методики розслідування злочинів, встановленням загальних, єдиних і найбільш ефективних методів і прийомів організації відповідних процесів.

Значний вплив на розвиток криміналістичного вчення про методику розслідування злочинів мали наукові дискусії із приводу її поняття, предмета, принципів побудови, які мали місце у 60–80 роках минулого століття. Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, І.О. Возгрін, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін, Г.Г. Зуйков, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, І.М. Лузгін, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, Л.О. Соя-Серко, М.П. Яблоков та багато інших криміналістів присвятили ряд фундаментальних робіт загальнотеоретичним проблемам методики, а також питанням розробки і практичного застосування рекомендацій окремих методик розслідування.

Останнім часом названі аспекти криміналістичного вчення одержали подальший розвиток у роботах В.П. Бахіна, А.Ф. Волобуєва, О.Ю. Головіна, В.О. Жбанкова, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, Н.І. Кліменко, О.М. Кустова, В.Г. Лукашевича, В.В. Тищенко, С.М. Чурилова, В.Ю. Шепітька. В їх роботах містяться ґрунтовні розробки, як загальних методологічних проблем, так і окремих методик розслідування злочинів, з якими працівники правоохоронних органів мали справу в цей період.

Доктринальним у визначенні підходу до дослідження проблем криміналістичної методики є думка О.Н. Колесніченка, відповідно до якої її загальні положення повинні, насамперед, містити відповіді на питання про те, що і як вивчає методика, яким чином формуються її наукові рекомендації, по якій оптимальній системі вони повинні будуватися, які найбільш важливі положення (принципи) сприяють визначенню ефективності методики розслідування конкретного злочину, тобто успішному застосуванню наукових рекомендацій у слідчій практиці [2, с.5].

Автор виділяє три взаємозалежні, але не тотожні поняття методики розслідування злочинів: 1) як розділ науки криміналістики, що сформувався поступово одночасно з розвитком усієї криміналістики; 2) як методику розслідування певного виду (або різновиду) злочину; 3) як послідовну практичну діяльність, коли мова йде про розслідування конкретного злочину, оскільки слідчий

розслідує не види, а реальні злочини і повинен для успішного їх розслідування обрати конкретну методику, що забезпечить швидке і повне їх розкриття [2, с.3-4].

Р.С. Белкін розглядає криміналістичну методику як розділ науки криміналістики, що у „предметному” вираженні виступає у вигляді систем криміналістичних рекомендацій різного ступеня спільності, які відносяться до організації та проведення слідства, оптимальних для типових умов застосуванню засобів і прийомів криміналістичної техніки і тактики, управління і наукової організації праці, а також даних інших областей знання [3, с. 105]. Окрема криміналістична методика має певну структуру, відповідно до якої її елементи розташовуються в певній послідовності, утворюючи підсистеми. Окрема методика розглядається як „кістяк”, основа для формування комплексу криміналістичних (методичних) рекомендацій [4, с.750].

На основі аналізу наукових публікацій, в яких розглянуті принципи, зміст і призначення методики розслідування злочинів, можна, на наш погляд, зробити наступні висновки. Цілком виразно простежується зв'язок між кримінально-правовими елементами складу розслідуваного злочину, установленим кримінально-процесуальним законом предметом доказування по кримінальній справі і методикою його розслідування. Перераховані вище дані визначають зміст методичних рекомендацій і структуру методики – упорядкованої сукупності процесуальних, криміналістичних, оперативно-розшукових, організаційно-управлінських та інших засобів, застосовуваних з метою розкриття злочинів і викриття (кримінального переслідування) особи, яка його вчинила. Вказана методика призначена служити інструментом установлення обставин, що входять у предмет доказування по кримінальній справі.

Цілеспрямоване застосування окремої методики вимагає її забезпечення, її адаптації до конкретних умов розслідування. Дані умови визначаються в першу чергу переліком обставин, які підлягають доказуванню, що є типовими для конкретних видів злочинів. Характер даних обставин впливає на те, якими слідчими діями або їх комплексами можуть бути отримані докази, що підтвердять факт їх наявності. Це обумовлює необхідність урахування при розробці окремих методик характеристик типових слідчих ситуацій, що виникають у розслідуванні злочинів відповідних видів.

Певна специфіка методики розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми, диктує необхідність більше глибокого пророблення її теоретичних і практичних питань. Цей висновок ґрунтується в першу чергу на аналізі наукових і методичних робіт з проблем розслідування інших різновидів вбивств, де явно простежується диференційований підхід до розробки систем методичних рекомендацій з розслідування окремих видів і підвидів цього виду злочинів.

На наш погляд, особливості методики розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми, визначають відведення їй окремого місця в системі окремих методик розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи. При цьому ми виходимо з того, що певні особливості названих методик визначаються застосуванням деяких видів організації розслідування, які у свою чергу можуть бути обумовлені специфікою процесів, що відбуваються у зв'язку з розслідуванням. При цьому характер і зміст предмета розслідування є підставою, що детермінує вибір засобів його організації і проведення. Розглянутий детермінізм є необхідною умовою системності, організованості і цілеспрямованості розслідування. Можна стверджувати, що між ними існує цілком закономірний причинний зв'язок, що обумовлює вибір суб'єктами цієї діяльності певного варіанта організації в специфічних умовах розслідування злочину в рамках кримінальної справи.

На наш погляд, специфіка розслідування вказаних вбивств визначається наступними обставинами.

Початок їх розслідування відбувається не в обстановці інформаційного вакууму, властивого початковому етапу розслідування переважної більшості злочинів, а базується, як правило, на цілком репрезентативній інформаційній основі, елементами якої є докази та інші дані, які служать орієнтирами подальшої діяльності. Джерела та носії інформації утворюються в результаті прояву динамічного стереотипу на основі моделей поведінки, що відхиляється. Вказаний динамічний стереотип перевтілюється у злочинну діяльність неповнолітнього, яка має суттєві особливості, що відображаються у навколишній обстановці та інших об'єктах.

Разом з тим початок розслідування звичайно пов'язаний з усуненням деяких труднощів, що виникають. Результати вивчення слідчої практики, інтерв'ювання слідчих та працівників підрозділів кримінальної міліції у справах неповнолітніх показують, що основні труднощі, з якими зіштовхуються слідчі та працівники оперативно-розшукових підрозділів на початку, а також у ході розслідування злочинів розглянутого виду, викликані:

Недостатнім обсягом даних про злочинця, які могли б бути використані при його встановленні „особистим розшуком”, тобто персоніфіковано.

Відсутністю у вбивці, якого шукають, (або їх групи) певних специфічних ознак, що відображаються прямо або опосередковано у вигляді слідів, дослідженням яких можна одержати інформацію, яка сприятиме їх розшуку та викриттю.

Приховуванням деякої кількості вбивств під безвісне зникнення потерпілих; недостатньо ретельною перевіркою обставин їх зникнення і несвоєчасним порушенням кримінальних справ за результатами таких перевірок, неповнота яких перешкоджає своєчасному висуванню версії про те, що вони стали жертвами вбивств.

Тривалим часом, що проходить із моменту вбивств потерпілих до виявлення їх трупів і негативно позначається на результатах їх ідентифікації, установленні часу вбивств, способів їх вчинення, слідів злочинця та інших важливих обставин.

Недотриманням спеціалізації слідчих по розслідуванню даних убивств. Провадження у кримінальних справах про ці злочини нерідко ведуть слідчі, які не знайомі зі специфікою організації і проведення розслідування. Із цієї причини виявляється не затребуваним і не використаним у встановленні винних максимально можливий обсяг процесуальної, оперативно-розшукової та іншої інформації, що має криміналістичне значення. До моменту залучення слідчого, що спеціалізується на розслідуванні вбивств, вчинених неповнолітніми, рівень їх розслідування виявляється низьким, що вимушено приводить до значних витрат часу на усунення пробілів, особливо допущених при виконанні початкових слідчих дій.

Неякісним виконанням початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів після порушення кримінальних справ у зв'язку з виявленням трупів потерпілих; невжиттям всіх можливих у даних умовах заходів по виявленню і закріпленню слідів злочину та злочинця; недостатньо ретельним дослідженням виявлених слідів та об'єктів з метою одержання даних, які сприятимуть встановленню і викриттю злочинця.

Відсутністю в облікових матеріалах оперативно-розшукових служб органів внутрішніх справ даних, які могли б указувати, як на ймовірного вбивцю, на суб'єкта, що в остаточному підсумку виявляється таким (особливо при вчиненні неповнолітнім низки злочинів).

Відсутністю належного оперативно-розшукового супроводження розслідування вбивств, організація якого нерідко здійснюється тільки після зникнення сумнівів про причетність до скоєння злочину певних осіб (зокрема, неповнолітніх).

Слабкими можливостями експертно-криміналістичних установ і підрозділів, які не дозволяють одержати і задіяти під час розшуку вбивці інформацію, що міститься в її матеріальних носіях (обстановка місця злочину, труп, одяг потерпілого, сліди тощо), що обрікає на невдачу спроби одержати дані про злочинця на початковому етапі розслідування.

На даній основі представляється можливою певна класифікація причин низької якості розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми. Вона має такий вигляд: а) причини загального характеру у вигляді найпоширеніших недоліків слідства та оперативно-розшукової роботи, що негативно впливають на стан розкриття вбивств в Україні; б) окремі причини, що обумовили необгрунтоване зупинення кримінальних справ про конкретні вбивства в результаті неналежної організації та низької якості їх розслідування; в) супутні фактори, безпосередньо не пов'язані з організацією та проведенням розслідування конкретних убивств, але які безпосередньо позначаються на результатах цієї роботи – незадовільне забезпечення діяльності функціонуючих у місці проведення розслідування експертних установ; слабкий рівень проведення в них експертиз окремих видів; недоліки формування, ведення і використання систем кримінальної реєстрації та інші. Переважаючими є причини другої групи, оскільки саме вони впливають на остаточний результат розслідування зазначених злочинів.

Недостатнє науково-методичне забезпечення розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми, – причина дещо іншого плану, але також безпосередньо пов'язана із проблемою підвищення ефективності їх розслідування. Останніми роками вжиті цілком конструктивні заходи щодо усунення цього недоліку, зокрема по лінії вдосконалювання професійної підготовки слідчих і працівників карного розшуку, що спеціалізуються на розкритті вбивств, а також використання в цій роботі позитивного вітчизняного і закордонного досвіду. Однак нарощування зусиль як на названих, так і на інших напрямках роботи з розкриття, розслідування і попередження убивств, безумовно, є необхідним. Значне місце при цьому мають посідати наукові розробки методик розслідування окремих видів та підвидів убивств та їх широке впровадження у правоохоронну практику.

Чільне місце серед вказаних методик займає методика розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми, яка базується на загальних положеннях методики розслідування вбивств. Остання являє собою цілісну частину криміналістичної методики, що вивчає кримінальний досвід вчинення злочинів і слідчу практику їх розслідування, а також розробляє систему найбільш ефективних методів, прийомів і засобів організації та проведення розслідування [5, с.229].

Відоме правило, згідно з яким методика розслідування конкретного злочину повинна бути заснована на положеннях відповідної типової методики, яка враховує типову криміналістичну характеристику злочинів даного виду. У зв'язку із цим представляється, що при розробці окремих методик розслідування дослідник зобов'язаний виходити з певних загальних принципів побудови методик розслідування злочинів.

Основою їх створення є: а) криміналістична класифікація вбивств; б) зміст їх типових криміналістичних характеристик; в) характер типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування; г) перелік і обсяг завдань початкового етапу розслідування, а також характеристика засобів їх реалізації. Дотримання даних умов

забезпечує індивідуальність, конкретність, повноту, конструктивність і спрямованість змісту методики розслідування конкретного виду вбивств.

Крім того, структура методики розслідування як засобу і форми реалізації відповідної функції визначаються, у свою чергу, характером завдань, розв'язуваних з метою встановлення обставин предмета доказування по кримінальній справі. Дотримання принципу системності та цілісності в методиці розслідування злочинів означає виражену необхідність її побудови у вигляді комплексів рекомендацій, згрупованих відповідно до цих завдань, що виникають на різних етапах розслідування та притаманні ним. Така системність повинна охоплювати весь процес розслідування і надавати методиці його проведення конструктивний, збалансований і завершений характер.

Втім, для практичної діяльності особливе значення має розробка відповідних елементів методики у прив'язці до початкового етапу розслідування, який є найбільш складним та важливим з точки зору подальших результатів роботи. Саме на цьому етапі закладається доказова база та формуються завдання, що мають бути вирішені в цілях повного і всебічного розслідування злочинів. Сукупність такого роду завдань сприятиме визначенню напрямків розслідування, їх реалізації.

При розробці окремих елементів методики розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми, перед дослідником неминує виникає ряд теоретичних проблем, без вирішення яких неможливо виробити науково обгрунтовані рекомендації з конкретних питань організації та проведення цієї діяльності. Увага при цьому в першу чергу повинна бути зосереджена на ознаках криміналістичних характеристик, які найбільш значимі з точки зору виявлення ознак та розкриття злочинів.

Зараз зі впевненістю можна констатувати той факт, що переважна більшість криміналістів відстоюють право на існування даної одиниці в системі криміналістичної методики і вважають, що криміналістична характеристика злочинів – це „система узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, закономірний взаємозв'язок яких є основою для вирішення задач із розкриття та розслідування злочинів” [6, с.18].

Разом з тим, необхідно враховувати, що криміналістична характеристика носить допоміжний характер і не по кожній кримінальній справі повинна застосовуватися. Використовувати її потрібно найчастіше на початковому етапі розслідування для визначення основних напрямків розслідуванні, висунання найбільш обгрунтованих версій, коли злочин ще не розкрито.

Не вдаючись до розгляду численних точок зору на структуру і зміст криміналістичної характеристики злочинів, відзначимо, що кількість її елементів не може бути довільною, як і їх зміст. Більшість криміналістів вважають, що елементами (компонентами) типової криміналістичної характеристики є: безпосередній предмет злочинного посягання; способи вчинення злочину; обстановка вчинення злочину; механізм слідоутворення; особа злочинця; особа потерпілого [7, с.190-194].

Наведений вище типовий перелік елементів криміналістичної характеристики злочинів стосовно окремих видів злочинів може змінюватись. Так, у типовій криміналістичній характеристиці вбивств безпосереднім предметом злочинного посягання є особа потерпілого. Очевидно, таким чином, що два елементи криміналістичної характеристики в цьому випадку збігаються.

З урахуванням того, що „до змісту криміналістичної характеристики злочинів як практичного інструмента розслідування повинні бути віднесені тільки ті

елементи, які відрізняються чіткою пошуково-розшуковою спрямованістю” [6, с.20], вважаємо, що система криміналістичної характеристики вбивств, вчинених неповнолітніми, в обов'язковому порядку повинна включати наступні типові дані: про способи вчинення злочину; про сліди злочину; про обстановку вчинення злочину; про особу потерпілого; про особу злочинця (включаючи мотиви і цілі злочину).

Такий підхід обумовлений тим, що зазначені компоненти криміналістичної характеристики не тільки специфічні для розглянутої групи вбивств, але й достатні для формування інформаційних засад розробки окремих елементів відповідної методики розслідування.

З огляду на те, що кожен із зазначених елементів розглянутої криміналістичної характеристики є специфічним, вивчення закономірностей їх прояву є важливим перспективним дослідницьким та прикладним завданням, що має значення для розробки основ відповідної методики розслідування.

Викладене дає підстави для наступних висновків. По-перше, аналогія обставин вчинення вбивств неповнолітніми заснована на причинному (генетичному) зв'язку, що існує між причиною та наслідком, в якості яких виступають, з одного боку, злочинна діяльність неповнолітніх осіб, що має характер динамічного стереотипу на основі певних моделей поведінки, що відхиляється, а з іншого боку – сліди-відображення цієї діяльності в обстановці місць злочинів, інших матеріальних об'єктах, свідомості людей тощо. Стійка повторюваність характеру злочинної діяльності та її відображень обумовлюють не тільки аналогію в механізмі виникнення доказів, але також у їх змісті та джерелах одержання. У свою чергу, це може служити підставою для висновку про допустимість застосування слідчих дій тих самих видів та їх комплексів для збирання та дослідження доказів при розслідуванні даних злочинів, а також про їх виконання в подібній послідовності для вирішення аналогічних завдань. По-друге, подібність криміналістично значимих ознак та властивостей, обумовлює відтворення їх основних елементів та інших значимих для розслідування обставин з певною долею ймовірності у криміналістичній характеристиці злочинів даного виду. Остання становить інформаційну основу для розробки комплексів методичних рекомендацій щодо організації та проведення розслідування. По-третє, синтез компонентів криміналістичної характеристики вбивств, вчинених неповнолітніми, детермінує зміст основних елементів методики розслідування названих злочинів, особливо на початковому етапі, а також систему обставин, що підлягають встановленню в ході розслідування. При цьому існує реальна можливість використання у висуванні версій щодо підозрюваних та варіантів їх перевірки всього обсягу корисної процесуальної та криміналістичної інформації, яка міститься у кримінальних справах і матеріалах оперативно-розшукової діяльності з окремих фактів убивств.

Література:

1. Образцов В.А. Криминалистика. Москва, 1994.
2. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков, 1976.
3. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва, 1988.
4. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учеб. пособ. для вузов. Москва, 2001.
5. Исаенко В.Н. Проблемы теории и практики расследования серийных убийств. Москва, 2005.
6. Бахин В.П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования // Вестник криминалистики. Москва, 2000. Вып. 1.

7. Настільна книга слідчого / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О та ін. Київ, 2003.

Пост упила в редакцію: 05.10.2006 г.